

Anadolu Selçuklu Sanatı Literatürü

Haşim KARPUZ*

Giriş

TÜRK SANATI tarihinde, bir dönem olarak “Anadolu Selçuklu Sanatı” yeniliklerle dolu önemli bir yere sahiptir. Anadolu Selçukluları Büyük Selçuklu sanatının oluşumuna bağlı olarak yeni yurtlarında yapı tipi, malzeme, tasarım ve süsleme bakımından yenilikler ortaya koydular. Türk sanatı üzerine yapılan çalışmalarda Selçuklu sanatı araştırmaları ayrı bir bölüm oluşturmaktadır. Bu araştırmada, Türkiye’de oluşturulan Anadolu Selçuklu sanatı literatürü üzerinde özlü değerlendirmeler yapılmaya çalışılmış, yurt dışında yapılan çalışmaların Anadolu ile ilgili olanlarına yer vermeye gayret edilmiştir.

19. yüzyıl sonlarında Türk sanatı ile ilgili ilk araştırmalar Anadolu’daki Selçuklu şehirlerindeki tarihî yapılar ile yollar üzerindeki kervansaray, köprü gibi yapılar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Selçuklu sanatının Türk sanatı içinde ayrı bir bölüm olarak değerlendirip bu konuda ilk yayın yapan kişi Edmund Naumann olduğu bilinmektedir.¹ Onu Cl. Huart, Friedrich Sarre gibi araştırmacılar izlemiştir.² Joseph Strzygowsky’nin “Altay-İran Kavimler Göçü, Türkler ve Orta Asya Meselesi” adlı makalesinden sonra *Türk sanatı* kavramı ortaya atılmış ve Türk sanatı çalışmaları başlamıştır.³ Batılı sanat tarihçilerinin Selçuklu sanatına verdikleri değer öncü yerli araştırmacıları da etkilemiştir.⁴ Konya’daki anıtsal Selçuklu yapılarını tanıtan Nurettin İbrahim şöyle bir yorumda bulunmuştur:⁵

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

1 Semavi Eyice, “Vakıf Sanat Eserlerinin Korunması”, *Vakıflar (3. Vakıf Haftası Armağanı)*, İstanbul, 1985, s. 29-41; Edmund Naumann için bkz. R. Wimmel, T. Bozkurt, “Groundbreaking Travellers in Anatolia- Edmund Naumann Kurt Erdmann”, *Uluslar Arası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu*, 8- 10 Ekim 2009, Konya (Baskı aşamasında).

2 Friedrich Sarre, *Konya Köşkü*, çev. Şehabettin Uzluk, Ankara, 1967, s. 73-80.

3 J. Strzygowsky, H. Glück ve F. Köprülü, *Eski Türk Sanatı ve Avrupaya Etkisi*, İstanbul, ts.

4 H. Glück, *Die Kunst der Seldchuken in Klein Asien, Und Armenien*, Leipzig, 1923

5 Nurettin İbrahim, “Anadolu’da Selçuklu Sanatı”, *Milli Mecmua*, c. 8, sy. 94, İstanbul, 1927, s. 1522-1524; Nuran Özlük, “Anadolu’da Selçuklu Sanatı”, (yeni harflere aktaran) *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 24, Konya, 2008, s. 441-442.

Selçuklu Sanatı, bütün Asya-yı Sugra (Küçük Asya) dâhilinde büyük bir rağbet görmüştür. Hatta miladi on üçüncü asırda Asya-yı Sugra, yekahenk (aynı ahenkte) bir sanat teşkil etmiştir. Selçuk sanatı, diğer milletlerin sanatı gibi bazı milletlerin sanatı ile karışmış; fakat Selçuklu sanatkârları bu bilgilere kendi bildiklerini de ilave ederek eserlerini büyük bir maharet ve zevk ile vücuda getirmişlerdir. Alâeddin Keykubad-ı Evvel, muntazam bir idareye malikti. Moğol istilası kara bulut gibi İran üzerinde dolaşırken bütün ulema, hükema, fen ehli Selçuk sanatının yegâne pırlantası mesabesinde bulunan Konya'da kendilerini gösteriyorlardı. Sanat âşıkları, burada hiç ümit etmedikleri bir surette karşılanıyor, takdire mazhar oluyorlar, iltifat görüyorlardı. İnşaat, şehrin her tarafını kaplıyor, vücuda getirilen eserlerde mübdilerinin zekâ ve istidatları göz önüne dökülüyordu. Tezyinata yek ahenk bir zevk her dakika kendini gösteriyor, halkta sanat meftuniyeti çılginca bir hal alıyordu. Artık Konya, Selçuklilerin medenî eserleri ile dolmaktaydı. Burası yeni yetişenlere muazzam bir sanat kâbesi olmuştu. Buldukları memleketlerde layığıyla takdir görüp eser yaratma sahasını bulamayan sanatkârlar, kendiliklerinden birer ikişer bu sanat merkezine akın ediyorlardı.

Türkler'in Hun döneminde başlayan batıya akınları Selçuklu döneminde de devam etmiş, İslam dininin kabulü ile yeni bir inançla ve Orta Asya-İran tecrübeleriyle devletin yönetim kurumları yeniden şekillenmiş, Anadolu başta olmak üzere yeni vatanlarında yepyeni bir sanat yaratmışlardır. Anadolu'yu Türkleştirirken mimarlık, güzel sanatlar, edebiyat alanında önemli eserler ortaya koymuşlardır. Orta Asya-Büyük Selçuklu sanat gelenekleriyle Anadolu'nun eski sanatlarından başarılı bir sentez yapmışlardır.

Selçuklu eserleri üzerindeki araştırmalar, Atatürk'ün bizzat yönettiği Cumhuriyet'in temel kültür politikaları doğrultusunda hız kazandı. Esaslı bilimsel çalışma ve yayınlar, üniversitelerde Sanat Tarihi bölümlerinin kurulması ile başladı. Önceleri anıtsal yapılar camiler, kervansaraylar, medreseler üzerinde yapılan çalışmalar 1970'li yıllardan sonra yaygınlaşarak diğer küçük yapılar, şehircilik, el sanatları, minyatür, heykel gibi konuları da kapsamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlayan Selçuklu sanatı yayınları kitap, makale, popüler yazı, sanat tarihi tezleri olarak değişik şehirlerde yayımlanmıştır. Kitaplar, kongre-sempozyum bildirimleri, yapı tanıtımları, müze rehberleri, sergi kataloglarına kadar bu konuda çok çeşitli yayınlar bulunmaktadır. Burada yayınları, *yayın türlerine*, *sanat alanlarına* ve en çok araştırma yapılan *yapı tiplerine* göre üç ana başlıkta değerlendirmeyi uygun buldum. Bu başlıklarda her yayına atıf yapma veya künyesini yazmanın zorluğu aşıkârdır. Burada konusunda yeni ve en temel bilgileri veren yayınlara atıf yapabildiğimi belirtmek isterim.

İlk Başvuru Kaynakları: Burada ansiklopediler, sözlükler ve bibliyografya kitaplarından söz etmeliyiz.⁶ Arseven'in *Sanat Ansiklopedisi* gibi güzel sanatlar terimleri sözlüklerinde de Anadolu Selçuklu sanatına yer verilmiştir. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi'nde* şehirler, sanatçılar, yapılar ve yapı öğelerine ayrı maddeler halinde yer verilmiştir.⁷ Selçuklu sanatı üzerine ilk bibliyografya kitabı Oktay Aslanapa tarafından Malazgirt Zaferi'nin 900. yılı anısına hazırlanmıştır.⁸ Bundan sonra İsmet Binark mimarlık ve resim sanatı yayınlarını derlemiştir.⁹ Ayla Ödekan Cumhuriyet'in 50. yılında büyük bir bibliyografya çalışması yapmıştır. Sadece Anadolu Selçuklu sanatına¹⁰ ait bütüncül bir çalışmayı Durukan-Ünal ikilisi gerçekleştirmiştir.¹¹ Makaleler üzerinde ise Y. Tiryaki çalışmıştır.¹²

Bu bibliyografya kitaplarında yer alan yayınlar sanat alanlarına, türlerine, şehirlere, yapılarla dayanan başlıklarla tasnif edilmiştir.

İlk başvuru kaynakları arasında Oktay Aslanapa'nın İngilizce ve başka dillerde basılan *Türk Sanatı*¹³ ile Doğan Kuban'ın *Selçuklu Çağında Anadolu Selçuklu Sanatı*¹⁴ önemlidir. Her iki eser zengin bibliyografyaya sahiptir.

El Kitapları: İlk el kitapları C. E. Arseven ve Ernst Diez tarafından hazırlanmıştır.¹⁵ Bu eserlerde Anadolu Selçuklu sanatı Türk sanatı içinde ayrı bir bölüm olarak değerlendirilmiştir. Bu ilk dönemden sonra daha ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır.¹⁶ Son yıllarda Selçuklu el sanatları ve değişik sanat alanlarıyla ilgili toplu çalışmalar yapılmaktadır.¹⁷

6 C. Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, S. İstanbul,

7 *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 3 c. İstanbul: YEM Yayınları, 1997. Bu maddelerin çoğunu Ayla Ödekan yazmıştır.

8 Oktay Aslanapa, *Selçuklu Sanatı Bibliyografyası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayını, 1971

9 İ. Binark, N. Binark, "Türk Mimari Sanatı Bibliyografyası", *Vakıflar Dergisi*, 1971, c. IX, s. 447-470. Bu çalışmanın devamı, aynı derginin X. cildinde yayınlanmıştır.

10 Ayla Ödekan, *Türkiye'de 50 Yılda Yayımlanmış, Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi İle İlgili Yayınlar Bibliyografyası*, (1923-1973), İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, 1974.

11 Aynur Durukan ve Sultan Mehlika Ünal, *Anadolu Selçuklu Dönemi Bibliyografyası I*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994; Aynur Durukan, *Anadolu Selçuklu Dönemi Bibliyografyası II*, (1993-2005), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2007.

12 Yavuz Tiryaki, *Türkiye'de Yayınlanmış Türk ve İslam Sanatı Makaleler Bibliyografyası*, İstanbul, 2002.

13 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.

14 Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayını, 2002.

15 Celal Esat Arseven, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1926; Ernst Diez, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1946.

16 Oktay Aslanapa ve Ernst Diez, *Türk Sanatı*, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, 1946; Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1988.

17 Ara Altun, *Orta Çağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, İstanbul; Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988; Anonim, *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Uygurluğu*, Ali Uzay Peker-Kenan Bilici, ed. c. 2, c Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006; Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, İstanbul: İş Bankası Yayını, 1988.

Bildiriler: Bu konuda yerel ve ulusal dergilerde, Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan tarih kongrelerinde, Türk sanatı kongrelerinde ve son yıllarda CIEPO ve Türk kültürü kongreleri gibi bilimsel toplantılarda çok sayıda bildiri yayımlanmıştır. Ayrıca Anadolu'daki çeşitli üniversitelerde bilimsel toplantılar yapılmaktadır. Yüzey araştırmaları ve kazıların tartışıldığı Orta çağ ve Türk dönemi kazıları sempozyumları sanat tarihi araştırmalarına yeni bir soluk getirmiştir. Yayımlanan bildirimleri konularına göre tasnif edilmiş şekilde A. Ödekan ve A. Durukan bibliyografyalarında bulmak mümkündür.¹⁸

Kitabeler ve Şehir Monografileri: Anadolu Selçuklu yerleşmelerinin tarihi, bu şehirlerdeki yapılar ve kitabeleri üzerine muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Özellikle kitabe çalışmaları yabancı ve yerli bilim adamlarınca ilk yıllardan itibaren ilgi ile sürdürülmüştür. Bu konudaki literatür Durukan I'de (Kitabeler s. 116-120, Yerleşim ve Yapılar s. 127-185) ve Durukan II'de (Kitabeler s. 120-121, Yerleşim ve Yapılar s. 1125-171) gösterilmiştir. Anadolu Selçuklu yapılarına ait kitabe çalışmalarını İ. Hakkı Uzunçarşılı başlatmıştır.¹⁹ İbrahim Hakkı Konyalı, Selçuklu yapı kitabelerinin okunmasına büyük emek vermiştir. Yayınladığı şehir tarihlerinde, başta Konya olmak üzere Akşehir, Karaman, Alanya, Erzurum ve Beyşehir kitabelerini yayınlamıştır. Son yıllarda yapılan iki çalışma dikkat çekicidir. Bunlar S. Redford ve R. Duran tarafından yayımlanmıştır.²⁰ Anadolu Selçuklu kitabe çalışmaları devam etmektedir.

Anadolu Selçuklu şehirleri üzerinde tarih, kitabe ve mimari eserler üzerine muhtelif çalışmalar yapılmıştır.

Başkent Konya için ilk çalışmaları Şehabettin Uzluğ gerçekleştirmiştir.²¹ Sivas için Turan ve Gabriel'in öncü çalışmalarını görüyoruz.²² Erzurum tarihi-

18 Aynur Durukan, Mehlika Sultan İnal, *Anadolu Selçuklu Sanatı Bibliyografyası*, III, c. Ankara, 1994; Ayla Ödekan, *Türkiye'de 50 Yılda Yayımlanmış Arkeoloji Sanat Tarihi İle İlgili Yayınlar Bibliyografyası*, İTÜ, İstanbul, 1975.

19 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokad, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler II*, İstanbul: Milli Matbaası, 1927; a.mlf., *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarında İkinci Kitap. Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'de ki kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamitoğulları Hakkında Malumat*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1929.

20 Gany Leiser ve Scott Redford, *Taşa Yazılan Zafer Antalya İç Kale Surlarındaki Selçuklu Fetihnamesi*, İstanbul, 2008; Remzi Duran, *Selçuklu Devri Konya Kitabeleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003; Ali Yardım, *Alanya Kitabeleri*, İstanbul: İstanbul Fatih Cemiyeti, 2002.

21 Şehabettin Uzluğ (Architect Şehabettin), *Konya Abideleri*, Konya: Babalık Basımevi, 1939; a.mlf., *Konya'nın Selçukiler Zamanında Şehir Mimarisi*, Konya, 1953; a.mlf., *Selçukilerin Konya Sarayı*, Konya, 1936.

22 Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *DTCFD*, 1951, c. IX, sy. 4, s. 447-457; A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie I*, Paris, 1931, II, 1934.

ve anıtları ile ilgili ilk bütüncül çalışmayı Beygu yapmıştır.²³ Kayseri için H. Edhem Bey'e,²⁴ Diyarbakır için Beysanoğlu ve Sözen'e başvurulabilir.²⁵

Armağan Kitapları: Selçuklu dönemi üzerine çalışan bilim adamları için hazırlanan armağan kitaplarında Anadolu Selçuklu sanatı konularında değişik makaleler yayınlanmıştır. Bunlardan birkaçını vermekle yetinelim. Malazgirt Armağanı'nda konularında genel bilgilere yer verilmiştir.²⁶ Aslanapa Armağanı muhtelif makalelerden oluşur.²⁷ Gönül Öney Armağanı'nda genel konuların yanında el sanatlarına yer verilmiştir.²⁸ H. Karamağaralı,²⁹ B. Karamağaralı,³⁰ R. Arık-M.O. Arık armağanları³¹ son yıllarda yayınlanmıştır.

Doktora Tezleri: 1944'de İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'nde ve 1953'te Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Sanat Tarihi bölümleri kurulunca doktora tezleri hazırlanmaya başlandı. Önceleri anıtsal yapılar üzerine yürütülen tez çalışmaları daha sonraları, mimari süsleme, el sanatları ve şehir monografilerine yöneldi. Doktora tezlerinin tümünü YÖK'ün web sitesinde görmek mümkündür.³²

Araştırma Dergileri, Bildiri Kitapları: Türkiye'de sadece Anadolu Selçuklu sanatı üzerine yayınlanan dergi bulunmamaktadır. Türkiye'de popüler ve bilimsel sanat tarihi dergileri uzun ömürlü olamamaktadır. Genel sanat dergilerinde ise Selçuklu sanatına az yer verilmektedir. *Sanat, Kültür ve Sanat, Ön Asya, Milli Kültür, Türkiyemiz, Sanat Dünyamız, Milliyet Sanat, Arkeoloji ve Sanat, Sanat Tarihi Yılığ, DTCF Dergisi, Anadolu (Anatolia), Vakıflar Dergisi, Sanat Tarihi Dergisi (İzmir), Güzel Sanatlar Dergisi (Erzurum), Sanatsal Mozayik, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* bunlardan bazılarıdır.

Anadolu Selçukluları tarih ve medeniyeti üzerinde araştırmalar yapmak üzere 1966 yılında Emin Bilgiç tarafından Ankara'da kurulan Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü dört sayı *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*'ni yayınladı.

23 A. Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul, 1936

24 H. Edhem Eldem, *Kayseriye Şehri*, İstanbul, 1915.

25 Ş. Beysanoğlu, *Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Abideleri*, İstanbul, 1934; M. Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul, 1971

26 Anonim, *Malazgirt Armağanı*, 2. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

27 Anonim, *Prof. Dr. Oktay Aslanapa Armağanı*, İstanbul, 1993.

28 Anonim, *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Gönül Öney'e Armağan*, İzmir, 2002.

29 Anonim, *Prof. Dr. Haluk Karamağaralı Armağanı*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2002.

30 Anonim, *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını, 2006.

31 Anonim, *Uluslararası Türk Sanatı ve Arkeolojisi Sempozyumu Rüçhan Arık ve M. Oluş Arık Armağanı*, Konya Kitabı X, Haşim Karpuz- Osman Eravşar (ed.), Konya: KTO Yayını, 2007,

32 <http://etez.yok.gov.tr>, Erişim Tarihi: 09.12.2009.

1985 yılında Selçuk Üniversitesi'nde kurulan Selçuklu Araştırmaları Merkezi, *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti seminerleri, kongreleri* düzenledi ve bunların bildirimlerini 2001 yılına kadar düzenli olarak neşretti. Ortaçağ ve Türk Dönemi kazıları ile ilgili yapılan toplantılar 1991 yılından itibaren düzenli olarak yayınlanmaya başladı

Antalya Selçuklu seminerleri, Musa Seyirci'nin İl Kültür Müdürlüğü zamanında başladı ve altı yıl devam etti, bildiri kitapları yayınlandı.

Sergi Katalogları ve Fotoğraf Albümleri: Yerli ve yabancı olmak üzere Anadolu Selçuklu eserlerinin sergilendiği müze katalogları Durukan I (s. 94-95) ve Durukan II (s. 99)'de gösterilmiştir. 1981 yılından Avrupa Konseyi sergileri için seçilmiş Selçuklu eserleri sergilendi.³³ Yaşar Erdemir Konya Karatay³⁴ ve Sırçalı Medrese³⁵ müzelerinin katoloğunu yayınlamıştır. Öte yandan bazı fotoğraf sanatçıları Türkiye seçkisi,³⁶ Konya'daki³⁷ ve Türkiye'deki bütün anıtları kapsayan albümler yayınlamışlardır.³⁸

Sanat Alanları: Bu başlıkta mimarinin dışında kalan sanat alanları üzerindeki çalışmaları değerlendirebiliriz. Figür ve taş plastiği mimari süsleme kapsamında ele alacağımızdan burada resim, kitap sanatları ve diğer el sanatları üzerinde durulacaktır.

Kitap Sanatları: Resim sanatı örneklerini kitap resmi olarak el yazmalarındaki minyatürlerde görürüz. Bu minyatürler Uygur, Türk-İran etkilerini taşırlar. İslam'da resime fazla yer verilmediği gibi minyatürlü kitaplar da azdır.³⁹ Bu dönem el yazmaları ve minyatürler Oya Pancaroğlu tarafından değerlendirilmiştir.⁴⁰ Minyatürleri genellikle dini hikâyeler⁴¹ ve mitolojik konular yanında eczacılık, tıp ve otomatik makinelerle ilgili tasvirler bulunur. Kitap sanatlarının içinde cilt sanatının ayrı bir önemi vardır. (Durukan I, s. 73; Durukan II, s. 92-93). Selçuklu cilt sanatı hakkında sınırlı çalışmalar yapılmıştır.⁴²

33 Anonim, *Anadolu Medeniyetleri III (Selçuklu-Osmanlı)*, İstanbul, 1983.

34 Yaşar Erdemir, *Karatay Çini Eserler Müzesi*, Konya, 2001.

35 Yaşar Erdemir, *Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi*, Konya, 2003.

36 Sıtkı Fırat, *Selçuklu Sanatı*, Seyfi Başkan (ed.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1996.

37 Ahmet Kuş, vd., *Konya ve İlçelerindeki Selçuklu Eserleri*, İstanbul: Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, 2004; Sıtkı Fırat, *Selçuklu Sanatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

38 Haşim Karpuz, vd., *Anadolu Selçuklu Eserleri Fotoğraf Albümü*, İstanbul: Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, 2008.

39 Güner İnal, *Türk Minyatür Sanatı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995.

40 Oya Pancaroğlu, "Resimli ve Tasvirli El Yazmaları", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*, c. 2, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayını, 2006, s. 575-586.

41 Filiz Çağman-Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul, 1979.

42 A.Saim Arıtan, "Anadolu'da Selçuklu Cilt Sanatının Özellikleri", *I.-II. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya, 1993, s. 181-197.

El Sanatları: El sanatları Orta çağ ve Selçuklu dünyasının sanayisinin bütününe kapsıyordu. Taş ve topraktan yapılan ürünler, deri, tahta, kâğıt, madeni eşya, dokuma sanayi, bunlara bağlı kimyasal madde üretimleri bütünlük gösteriyordu.

Mimari süslemenin, duvar çinilerinin yanında gündelik hayatta kullanılan sırlı veya sırsız mutfak kapları, parfüm kaplarından yayık, zahire küplerine kadar çok çeşitli üretimler yapılmıştır. Selçuklu seramiği form ve yapım tekniklerinin özelliği yanında gündelik hayatın anlaşılmasına da yardım etmektedir.⁴³

Kazı buluntuları ve müzelere kazandırılan eserler Selçuklu çağında çok zengin el sanatı ürünlerinin varlığını ortaya koyuyor. Anadolu çini ve seramik sanatı üzerine muhtelif çalışmalar yapılmıştır.⁴⁴ Selçuklu döneminde Anadolu'da gelişmiş bir kumaş sanayi vardı. Buna bağlı olarak halı ve kilim dokumaları önemliydi.⁴⁵

En eski el sanatlarından birisi olan halı ve kilim sanatı konusunda da bibliyografya çalışmaları bulunmaktadır.⁴⁶ (Durukan I, s.69-72; Durukan II, s.80-89).

Dönemin tekstil ve kıyafetleri üzerinde Atasoy⁴⁷ ve Süslü⁴⁸ çalışmıştır. Anadolu Selçukluları devrinde mimariye bağlı maden kullanımı yanında gündelik hayatta kullanılan taşınabilir eşyaların yaygın olduğunu görüyoruz. Altın, gümüş, bakır, demir, kurşun, kalay gibi madenler en önemlileriydi ve birçok prestij eşyası bunlarla yapılyordu.

Zırh, miğfer, kılıçlar, süs eşyaları, kandil, buhurdan vb. müzelere intikal eden birçok eser bulunmaktadır. Bu konuda Erginsoy'un çalışmaları önemlidir.⁴⁹

43 Nakış Karamağaralı, "Ahlât Seramikleri", 9. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi, c. I, Ankara, 1995.

44 Faruk K. Şahin, *Türk-İslam Çini ve Seramik Kaynakçası*, Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2002; Rüçhan Arık-M.Oluş Arık, *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini, Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri*, İstanbul: Kale Grubu Kütahya Yayını, 2007;

Gönül Öney, *Türk Çini Sanatı*, İstanbul: 1976; Gönül Öney, *Türk Çini Sanatı*, İstanbul: 1976.

45 M.Z. Oral, "Selçukilerde Giyim Eşyası", *Türk Etnografya Dergisi*, 1963, sy. 5, s.14-20.

46 Aysen Aldoğan, "Türk Halı ve Kilim Sanatı Bibliyografyası", *MTRE*, sy. 11-12, İstanbul, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1980, s. 55-69; Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatı*, İstanbul, 1972; Oktay Aslanapa-Y.Durul, *Selçuklu Halıları*, İstanbul, 1973; Şerare Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, İstanbul: 1974.

47 N. Atasoy, "Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1971, sy. 4, s. 111-151.

48 Özden Süslü, *Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2. bs., 2007.

49 Ülker Enginsoy, *İslam Maden Sanatının Gelişmesi, Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar*, 1977; a.mlf., "Türklerin İslam Maden Sanatına Katkıları", *İslam Sanatında Türkler*, İstanbul, 1967.

Ahşap sadece mihrap, minber, kürsü gibi esas ibadet unsurlarında kullanılmamış, mushafın okunup saklandığı rahle ve dolap kapaklarında da kullanılmıştır. Rahleleri C. Çulpan, diğer ahşapları Rüstem Bozer incelenmiştir.⁵⁰

Sikkeler: Devirlerinin ekonomik durumlarını göstermesi, sultanların iktidar yıllarını belirtmesi, tasvir sanatı bakımından önemli buluntulardır.⁵¹

Sanatçılar: Orta çağ ve Anadolu Selçuklu döneminin önemli sorunlarından birisi de sanatçı sorunudur. O dönemin yapı ustaları başta olmak üzere, taş, ahşap, çini, maden sanatçıları hakkında çok az bilgimiz bulunuyor. Özellikle yapı ustaları, ahşap⁵² ve çini sanatçılarının bütüncül olarak ele alındığı çalışmalar yapılmıştır. Sanatçıları toplu olarak Sönmez⁵³ ve Bayburtoğlu çalışmıştır.⁵⁴

Yapı Tipleri: Anadolu Selçukluları İran'daki şehir hayatı, mimari tecrübeleri doğrultusunda Anadolu'nun yerli malzeme ve tekniğini öğrenerek çok çeşitli yapılar inşa etmişlerdir. Yapı tipleri üzerindeki çalışmalara geçmeden önce *malzeme, yapı öğeleri* ve *mimari süsleme* üzerindeki genel çalışmalara bir göz atalım:

Anadolu Selçuklularında malzeme kullanımı hakkında Ömür Bakırer çalışmalar yapmıştır.⁵⁵ Cami ve mescitlerin en önemli öğesi mihraplar hakkında da Bakırer geniş kapsamlı bir yayın yapmıştır.⁵⁶ Mukarnashlı portaller üzerinde Ayla Ödekan durmuştur.⁵⁷ Minarelerin mimarisi üzerinde M.E. Başar çalışmıştır.⁵⁸ Selçuklu mimarisinde yazı konusunu F. Günüş ele almıştır.⁵⁹

50 Zeki Oral, "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minber, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, 1962, sy. V, s. 23-77; Cevdet Çulpan, *Rahleler*, İstanbul, 1968 Rüstem Bozer, "15. Yüzyıl Ortasına Kadar Anadolu Ahşap Kapı Kanatları", Doktora tezi Ankara Üniversitesi, 1992.

51 Halil Edhem, *Müze-i Hümayun Meskukat-ı Kadime-i İslamiyye Kataloğu*, İstanbul, 1334; Anonim, *Altının İktidarı, İktidarın Altınları*, İstanbul, 2004; İ. Artuk ve C. Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, İstanbul, 1993; B. Butak, *XI, XII ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları*, İstanbul, 1947; Galib İsmail, *Takvim-i Meskukat-ı Selçukiyye*, Ankara, 1971.

52 L.A. Mayer, *Islamic woodcarvers And Their Works*, Genova, 1958.

53 Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara: 1989.

54 Zafer Bayburtluoğlu, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını, 1993.

55 Ömür Bakırer, *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 1981.

56 Ömür Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.

57 Ayla Ödekan, *Osmanlı Öncesi Türk Mimarisinde Mukarnashlı Portal Örtüleri*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, 1977.

58 M. Emin Başar, "12-13 Yüzyıl Minareleri", Doktora tezi, Konya, 1977; a.mlf., "The Stairs System Used in Anatolian Minarets of XII-XIII Centuries", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Konya, 2001, s.111-120; Metin Şahinoğlu, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanışı*, İstanbul, 1977.

59 Fevzi Günüş, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Celi Sülüs Hattı", *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya, 1996, s.185-198.

Anadolu'da mimari süslemede esas malzeme olan taşa bağlı zengin bir süsleme yaratılmıştır. Erken dönem mimari süsleme üzerine toplu bir değerlendirmeyi M.O. Arık yapmıştır.⁶⁰ Taş süsleme üzerine S. Ögel⁶¹ ve S. Mülayim⁶² ayrıntılı çalışmalar yapmışlardır. Geometrik süsleme ayrıca Yıldız Demiriz tarafından çalışılmıştır.⁶³ Selçuklu yapılarının en önemli ögesi olan taç kapılar hakkında bütüncül bir çalışmayı R.H. Ünal⁶⁴ gerçekleştirmiştir. Büyük Selçuklu geleneğinin devamı olarak Anadolu'da alçı, mihrap, dolap vb. mimari öğelerin yapımında kullanılmıştır.⁶⁵

Ortaçağ dünyasında insan hayatıyla ilgili tasavvurlarda gökyüzünde yer alan yıldız, gezegen ve burçlarla ilgili inanmalar önemli yer tutuyordu. Bu kozmik varlıkların sembolleri sanat eserlerine de yansıtılmıştır. Bu konuda bütüncül bir çalışmayı Çaycı yapmıştır.⁶⁶

Yapı Monografileri: Kültür Bakanlığı tarafından 1985 yılından sonra Anadolu Selçuklu şehirlerindeki yapılar hakkında sayıları 50'yi aşan şehir ölçeğinde veya tek yapı ölçeğinde monografi çalışmaları yapılmıştır.⁶⁷ Konya'daki bütün yapılar tarafımızdan,⁶⁸ yapıların bazıları ise Yaşar Erdemir tarafından hazırlanmıştır.

Kaleler: Araştırması zor olan bu konuda çok az çalışma yapılmıştır. Selçukluların Bizans kalelerini küçük değişikliklerle kullandıkları bilinmektedir. Ancak, Anadolu'nun çetin coğrafyasına bağlı olarak yerleşme yerlerinin korunması ve yolların güvenliği için savunma sistemlerine önem vermişler ve yeni yapılanmalara gitmişlerdir.⁶⁹

60 M. Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu Türk Mimari Tezyinatının Karakteri", *Malazgirt Armağanı*, 2, bs. Ankara, 1993.

61 Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara, 1966.

62 Selçuk Mülayim, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, Ankara, 1982.

63 Yıldız Demiriz, *İslam Sanatında Geometrik Süsleme*, İstanbul, 2000.

64 R. Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisindeki Taç Kapılar*, İzmir, 1982.

65 Lale Yüksel Bulut, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Sanatında Alçı Süsleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, Ankara, 1986; Abdullah Karaçağ, *Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süsleme*, Doktora tezi, Konya, 2002; Yılmaz Önge, "Konya'da Bulunan Alçı Süslemeler", 9. *Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, 1992, s.187-196.

66 Ahmet Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*, Ankara, 2002.

67 Halit Çal, *Niksar'da Türk Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989; R. Hüseyin Ünal, *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

68 Haşim Karpuz, *Konya Türk Kültür Varlıkları Envanteri*, c. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009; Ali Boran, *Anadolu'daki Kale Cami ve Mescitleri*, TTK, 2001; Yaşar Erdemir, *İnce Minareli Medrese*, Konya: İl Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

69 Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, c. 1, Ankara, 1959; Ayla Ödekan, "Kale", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1997, s. 932; Clive Foss-Winfield, *Byzantine Fortifications*, Pretoria, 1986.

Camiler: Anadolu Selçuklu Camileri üzerine bütüncül bir çalışma yapılmamıştır. Aslanapa camileri toplu değerlendirme ile ele almıştır.⁷⁰ G. Öney Akşehir,⁷¹ H. Karamağaralı, Konya Alâeddin,⁷² Sâhib-i Atâ Külliyesi ve Kayseri Hunat Camiini,⁷³ M. Oluş Arık Malatya Ulu Camiini,⁷⁴ K. Otto Dorn Sivrihisar Ulu Camiini⁷⁵ birer makale ile değerlendirmişlerdir. Camiler üzerinde tasarım için Aysel Tükel Yavuz⁷⁶ ve tipoloji için Durukan birer deneme yapmıştır.⁷⁷ Anadolu Selçuklu camilerinin kaynak ve sorunlarını etraflıca ilk olarak D. Kuban tartışmıştır.⁷⁸ Bu konudaki yeni görüşleri son kitabında yer alır.⁷⁹ Mescitler üzerinde de doktora tezleri, bütüncül çalışmalar yapılmıştır.⁸⁰

Medreseler: Anadolu Selçuklularının gerçekleştirdiği yapılar içerisinde medreseler önemli yer tutarlar. Kaynak olarak Orta Asya Türk evleri ve Budist manastırlar gösterilmiştir. Dört eyvanlı şemanın etkin olduğu bu yapılar süsleme bakımından zengindir. Schneider, kitabında birçok medresenin çizimine yer vermiştir.⁸¹ Anadolu Selçuklu medreseleri üzerine iki kapsamlı çalışma yapılmıştır. A. Kuran⁸² ve M. Sözen'in⁸³ çalışmalarından başka tek yapı ölçeğinde bazı medreselerde ele alınmıştır. Bu çalışmalarda yapılar avlusunun açık ve kapalı oluşuna, kat ve eyvan sayısına göre tasnif edilmiştir.

Darüşşifalar: Sağlık hizmetlerinde kullanılan yapılardır. Araştırma hastaneleri gibi hem eğitim hem de uygulama- tedavi hizmetleri vermişlerdir. Bunun için medrese yapıları ile birlikte inşa edilenleri de vardır. Tasarım ve

70 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I, II*, İstanbul, 1973.

71 Gönül Öney, "Akşehir Ulu Camii", *Anadolu (Anatolia)*, 1967, sy. 9, s. 171-178.

72 Haluk Karamağaralı, "Konya Ulu Camii", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 1982, sy. 4, s. 121-183.

73 Haluk Karamağaralı, "Kayseri'deki Hunat Camisinin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Notlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1976, sy. 21, s. 199-245.

74 M. Oluş Arık, "Malatya Ulu Caminin Asli Planı ve Tarihi Hakkında", *Vakıflar Dergisi*, 1969, sy. VIII, s. 141-148.

75 Katherina Otto-Dorn, "Die Ulu Dschami in Sivrihisar", *Anadolu (Anatolia)*, 1967, s. 160-170.

76 A. Tükel Yavuz, "Anadolu, İkinci Beylikler Öncesi Camilerinin Fiziksel Özellikleri Bir Yöntem Denemesi", *8. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, Ankara, 1981, s. 921-929.

77 Aynur Durukan, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Cami Tipolojisi Üzerine Bir Deneme", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1997, s.169-175.

78 Doğan Kuban, *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul, 1965.

79 Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul, 2002.

80 Sadi Dilaver, "Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sy. 4, İstanbul, 1971, s. 17-28; Rabia Özakin, "Konya'da Tek Kubbeli Selçuklu Mescitleri Tarihsel Gelişimi, Mimari Özellikler", *VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya, 1998, s. 269-288.

81 G. Schneider, *Türk Mimarisinden Çizimler*, İstanbul, 2000.

82 Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, c. 1, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 1969.

83 Metin Sözen, *Anadolu Selçuklu Medreseleri I-II*, İstanbul, 1970-1972.

süsleme bakımından medreselere benzeyen bu yapılar çoğu kez medreselerle birlikte inşa edilmişlerdir. Bu yapılar hakkında mimari, yönetim vb. yönlerini ele alan toplu çalışmalar yapılmıştır.⁸⁴

Türbeler: Selçukluların İslam mimarisine kazandırdığı yapılardan birisi de türbelerdir. Türbeler üzerine ilk bütüncül tipoloji çalışmasını M. O. Arık yapmıştır.⁸⁵ Bunu iki doktora tezi daha izlemiş ve bunlar da yayınlanmıştır. H. Önkal⁸⁶ ve O. Cezmi Tuncer⁸⁷ bütün Anadolu'yu gezerek mevcut türbeleri tanımlamışlardır.

Göktürk balballarının devamı olan, hayvan biçimli mezar taşları, figürlü sandukalar ve şahide tipli mezar taşları konularında muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda en önemli örnekleri kapsayan araştırma Beyhan Karamağaralı tarafından yapılmıştır.⁸⁸

Kervansaraylar: Selçuklu çağında, şehirlerdeki sanayi, tarım ve hayvancılıkla ilgili üretimler iç ve dış ticareti geliştirmiş ve kervansaray sisteminin kurulmasına yol açmıştır. Bazı Selçuklu şehirleri ticaretten zengin olmuş, bazı yerlerde de uluslar arası fuarlar kurulmuştur.⁸⁹ Kervan yolları ve kervansarayların yerleri hakkında Kemal Özergin,⁹⁰ Selçuklu vakfiyeleri üzerinde de Osman Turan çalışmıştır.⁹¹ Anadolu Selçuklu Devleti yol güvenliğini sağladıktan sonra tarihî ipek yolu üzerinde çok sayıda kervansaray inşa etmiştir. Bu yapıları topluca araştırıp yayınlayan Kurt Erdmann'dan⁹² sonra bu yapılar üzerine

84 Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara, 1992; A. Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti, XI-XIV Yüzyıllar, Binalar ve Mınyatürler*, Ankara, 1940; A. Haydar Bayat, "Anadolu Selçuklu Darüşşifaları Üzerine Toplu Değerlendirme", *I.- II. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, Konya, 2001, s. 121-148; Müjgan Üçer, "Anatolian Seljuk Hospitals (Kayseri-Sivas-Divriği-Tokat-Amasya)", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 2002, sy. 8, s. 553-560.

85 M. Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri," *Anadolu (Anatolia)*, 1967, sy. IX, s. 57-100.

86 Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1996.

87 O. Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri 1-2-3*, Ankara, 1986, 1991, 1992; Ülkü Bates, *The Anatolian Mausoleum of the Twelfth, Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Michigan, 1970.

88 Beyhan Karamağaralı, *Ahlât Mezar Taşları*, 2. bs. Ankara, 1992 (Ankara 1972); M. Zeki Oral, "Konya'da Tarihi Mezar Taşları", 1949, *Anıt*, sy. 1, s. 14-22; R.M. Meriç, "Akşehir Türbe ve Mezarları", *Türkiyat Mecmuası*, 1936, c. 5, s. 141-212.

89 F. Sümer, *Yabanlı Pazarı*, İstanbul, 1985.

90 M.K. Özergin, *Anadolu Selçuklu Çağında Anadolu Yolları*, İstanbul, 1959, Doktora tezi; a.mlf., "Anadolu Selçuklularında Anadolu Yolları", *Tarih Dergisi*, 1965, sy. 20, s. 141-171.

91 Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, 1946, sy. 39, s. 471-496; a.mlf., "Selçuklu Vakfiyeleri: Şemsettin Altun-aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, 1947, c. XI, s. 197-235. Bu araştırmayı M. Ertokuş ve C. Karatay vakfiyeleri izlemiştir.

92 Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, 2. Berlin, 1962. Kervansarayların kitabeleri ve süslemeleri ayrı bir ciltte ele alınmıştır. Bkz. Kurt Erdmann, Hanna Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, c. II-III, Berlin, 1976.

değişik amaçlı araştırmalar yapılmıştır. Cengiz Bektaş ve H.R. Ünal, Doğu Anadolu Bölgesi kervansarayları üzerinde çalışmışlardır.⁹³ A.T. Yavuz, yapıları bütüncül olarak değerlendirip tipolojileri, ayrıntılarını belirlemiştir.⁹⁴ Son yıllarda makalelerden oluşan büyük bir kervansaray kitabı yayınlanmıştır.⁹⁵

Tekkeler ve Zaviyeler: Bu yapıların Erken Osmanlı Dönemi'nde yeni bir cami olan tipi zaviyeli camilere kaynaklık ettiğini S. Eyice tespit etmiş, daha sonra konu hakkında muhtelif çalışmalar yapılmıştır.⁹⁶ Ahmet Işık Doğan, büyük tekke yapılarını ve zaviyeli camileri doktora tezinde tanıtmıştır.⁹⁷ Bekir Deniz, Aksaray'daki Melik Mahmut Gazi hankâhında kazı ve restorasyon çalışmaları yapmıştır.⁹⁸

Saraylar: Anadolu Selçuklu sarayları arkeolojik kalıntılar halinde günümüze gelebilmiştir. İlk kazıları Oktay Aslanapa ve K. Otto Dorn yapmıştır. Daha sonra R. Arık ve O. Arık gibi bilim adamları devam etmiştir. Bu saraylar hakkında ilk toplu çalışmayı Metin Sözen⁹⁹ gerçekleştirmiştir. R. Arık Kubad-Âbâd Sarayı'nı ayrıntılı olarak ele almıştır.¹⁰⁰

Hamamlar: Türk şehirlerinin önemli yapılarından biri de hamamlardır. Hamam yıkanmak, dinlenmek için inşa edilmiş, suyun özel olarak ısıtıldığı ve yine özel ısıtma sistemi bulunan yapılardır. Türk hamamlarının tipolojisini ilk olarak Semavi Eyice yapmıştır.¹⁰¹ Selçuklu hamamları üzerine ilk toplu çalış-

93 Cengiz Bektaş, *Selçuklu Kervansarayları*, İstanbul: Yem Yayınları, 1999; R. Hüseyin Ünal, "Doğu Anadolu'da Bilinmeyen Üç Selçuklu Hanı", *Arkeoloji- Sanat Tarihi Dergisi*, 1983, sy. 2, 106-118.

94 Aysel (Tükel) Yavuz, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansaraylarının Tipolojisi", *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya, 1995, s.183-198; a.mlf., "Anadolu Selçuklu Kervansarayları Üzerinde Çalışmalar, Bilgiler, Bulgular", *Uluslararası Dördüncü Türk Kültür Kongresi Bildirileri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, s. 239-260; Katherine Branning, *The Seljuk Han of Anatolia*; Hakkı Acun (ed.), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kırım Sarayları*; Cengiz Bektaş, *Selçuklu Kırım Sarayları*.

95 Anonim, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed. Hakkı Acun), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2007.

96 Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İctimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İ.Ü İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 23, İstanbul, 1962.

97 A. Işık Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1977.

98 B. Deniz, "Aksaray- Melik Mahmut Gazi Hankâhı (Darphane) Kazısı ve Türk Sanatı İçindeki Yeri", *VII. Milli Selçuklu Kültürü ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1998, s. 137-158.

99 Metin Sözen, *Devletin Evi Saray*, İstanbul, 1990.

100 Rüçhan Arık, *Kubad Abad*, İstanbul: İş Bankası Yayını, 2000.

101 Semavi Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, sy. 15, İstanbul, 1960, s. 99-120.

mayı Yılmaz Önge gerçekleştirmiştir.¹⁰² Önge'den sonra Kayseri hamamları Denктаş,¹⁰³ Tokat hamamları ise Eravşar tarafından araştırılmıştır.¹⁰⁴

Köprüler: Uygarlığın, kültür ve sanatın gelişmesine katkıda bulunan, akarsular üzerine inşa edilen ulaşım ve sanat yapılarıdır. Anadolu Selçuklu Sultan ve hayır sahipleri birçok köprü inşa etmişlerdir. Bu köprüleri toplu olarak Cevdet Çulpan tanıtmıştır.¹⁰⁵ Özellikle Selçuklu köprülerinin mimari özellikleri, tipleri üzerinde F. İlder durmuştur. İlder köprüleri, dik köprüler ve (2) düz veya hemen hemen düz köprüler olarak ikiye ayırmıştır.¹⁰⁶

Anadolu Selçuklu Şehirleri: Orta çağ İslam ve Bizans şehirleri ile benzerlikler gösterirler. Anadolu Selçuklu şehirlerinin fizikî yapısını savunma tesisleri, surlar belirliyordu. Şehrin iç sahasında iç kale-saray, ulu cami, çarşı-pazar, mahalleler ve dış surlar bulunur. Şehir planlaması ve fonksiyonları bakımından öncü çalışmalardan birisi Gönül Tankut tarafından yapılmıştır.¹⁰⁷ Bunu Tuncer Baykara'nın doktora tezi izlemiştir.¹⁰⁸ Selçuklu şehirleri üzerine toplu ve tek şehir¹⁰⁹ ölçeğinde çalışmalar yapılmıştır. Şehrin fizikî yapısına paralel olarak askerî, siyasi, idari, ekonomik kültürel fonksiyonları yüklediği görülmektedir.¹¹⁰ Uğur Tanyeli, Anadolu Selçuklu kent modellerini şöyle gruplandırmıştır: (1.) Kapalı kent modeli, (2.) Açık kent modeli, (3.) Uç kent modeli.¹¹¹ Anadolu Selçuklu şehirlerinde sultanların koruyup yaşattığı bir bahçe geleneği olduğu anlaşılmaktadır. S. Redford Alanya örneğinden yola çıkarak Anadolu Selçuklu bahçelerini incelemiştir.¹¹²

102 Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, 1995.

103 Mustafa Denктаş, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları*, Kayseri, 2000.

104 Osman Eravşar, *Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar)*, Kayseri: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004.

105 Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara, 1978.

106 Figen İlder, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara, 1978, s. 27.

107 Gönül Tankut, *The Seljuk City-Selçuklu Şehri*, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2007, (1970 yılında doçentlik tezi olarak hazırlandı).

108 Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, 1985.

109 Osman Eravşar, *Ortaçağda Kayseri Kent Dokusunun Gelişimi*, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, 1998; Seton Lloyd. D. Storm Rice, *Alanya (Alâ'yya)*, çev. Nermin Sinemoğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1964.

110 Koray Özcan, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri*, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005; a.mlf., "Anadolu'da Selçuklu Kentsel Sistemi ve Mekânsal Kademenleme", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2006, c. 23, sy. 2, s. 21-61.

111 Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15 yy.)*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1987.

112 Scott Redford, *Anadolu Selçuklu Bahçeleri*, çev. Serdar Alper, İstanbul: Etem Yayınevi, 2008.

Sonuç

Anadolu Selçuklu sanatı, Oğuz boylarının batıya, Anadolu'ya göçleri sırasında yaşadıkları kültür ve sanat deneyimlerinin, yenilikler, farklılıklar içindeki arayışları sonucu ortaya çıkmış bir sentezdir. Bu sentez sonucu ortaya yeni bir sanat anlayışı, sanat alanları, yapılar ve kültürel ortam çıkmıştır. Bu şekilde başta Osman Turan'ın vurguladığı gibi Anadolu, Türkiye olmuştur. Bunun için Anadolu Selçuklularına Türkiye Selçukluları denmiştir.¹¹³

Türkiye'de diğer bilimsel çalışma alanlarında olduğu gibi sanat tarihi genelinde ve Selçuklu sanatı özelinde ilk çalışmaları yabancı bilim adamları başlatmış ve ilk yayınları da onlar yapmışlardır. Ulu Önder Atatürk "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli milli kültürdür" demesine rağmen kültürün önemli bir ayağı olan sanatın eğitimi ve öğretimine yeterince yer verilmemiştir. İlk ve orta öğretimde mecburi bir sanat, sanat tarihi dersi koyulmamış, koyulduğu zamanlarda da başarı sağlanmamıştır.

Türk sanatı tarihi araştırma ve yayınlarında alanları, dönemleri kapsayan bir çalışma görülüyor. Plastik sanatlar içerisinde heykel ve resim ayrı bir alan olarak, ayrı bir literatüre sahiptir. Böylelikle mimarlık ve el sanatları, sanat tarihinin konusu içinde kalmıştır. Türkiye'de sanat tarihçiliğinin gelişmemişliğine rağmen Anadolu Selçuklu sanatı çalışmalarında belli bir birikim ve ilginin olduğunu görüyoruz. Burada yine Batılı araştırmacıların yaklaşımı etkili olmuştur. Osmanlı'ya karşı duyulan küresel tedirginlik, Selçuklu'ya ilgiyi arttırmıştır.¹¹⁴ Önceleri anıtsal mimari yapıların incelenmesi ile başlayan çalışmalar daha sonra, mimari süsleme, heykel, kabartma, minyatür, halı, çini gibi diğer alanlara kaymıştır.

Yapıların, sanat eserlerinin *tanımlama yöntemi*, üniversitelerde anlatılan *tanımlamacı* yöntemine dayanıyor. Sanat tarihi metodu, eserlerin incelenmesi, dipnot gösterimi gibi hususları Selçuk Mülayim ele almıştır.¹¹⁵ Acaba sanat tarihi literatürü toplum tarafından ne kadar okunuyor? Konya'daki Selçuklu yapıları ne kadar tanınıyor? Eminim edebiyat okuru sanat tarihi okurundan çok fazla. Tanpınar'ın *Beş Şehir*'i, Elif Şafak'ın *Aşk*'ı veya Ahmet Ümit'in *Bab-ı Esrar*'ı çok okunmuştur. Sanat tarihi yazarlarının esas sorunu, sanat eserinin yapıldığı çağ, Anadolu Selçuklu günlerinin şehir hayatı, kırsal yaşantısı kısacası gündelik hayatı ile bağ kuramayışlarıdır. Öyle ya, Selçuklu Konyası'nın evleri mahalleleri nasıldı? Bildiklerimiz bir iki cümleyi geçmiyor.¹¹⁶ Türkiye'de

113 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969, s. 2134.

114 Selçuk Mülayim, "Yazar Kişiliğimiz", *Sanat Tarihi Eğitiminin İrdelenmesi*, İstanbul, 2004, s. 75-76.

115 Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihi Metodu*, İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, 1983; a.mlf., *Sanata Giriş*, İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları, 1989.

116 Ayda Arel, "Anadolu'da Geleneksel Konut Düzeninde Kültürel Etmenler", *Uluslararası IV. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1997, s. 32-34.

sanat tarihi bilimi halka inmemiştir. Popüler ve bilimsel dergiler okuyucu bulamadığı için kısa ömürlü olmaktadır. Belki de Ayla Ödekan'ın yaptığı gibi tarihçilerle birlikte çalışarak dönemin sanat tarihini yazmak gerekir.¹¹⁷

Anadolu Selçuklu sanatının en büyük ve en kalıcı eserleri anıtsal yapılarıdır. Ne yazık ki bunların büyük bir kısmı yıkılmış, yok olmuştur. Günümüze gelenlerde kötü restorasyonlarla tanınmaz hale gelmiştir. Bu yapılardan önemli bazıları Mahmut Akok,¹¹⁸ A. Saim Ülgen, Yılmaz Önge gibi restoratörlerimizin katkılarıyla hayatlarını sürdürmektedirler.

Türkiye'deki arkeolojik kazılar her nedense höyükler, Yunan ve Roma yerleşmeleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bizans ve Selçuklu dönemi kazıları sanat tarihçilerine kalmıştır. Oktay Aslanapa'nın başlattığı Selçuklu kazıları, Karamağaralı'lar ve Arık'lar tarafından devam ettirilmiştir. Bu kazılara paralel olarak üniversitelerde Orta çağ ve Türk Dünyası Arkeolojisi ve Kültürleri anabilim dalları kurulmuştur. Birçok şehrimizde Selçuklu'nun yanında Osmanlı yerleşme ve yapıları da arkeolojik eser halini almıştır. Bu sebeple hem Selçuklu hem de Osmanlı eserleri arkeolojik eserler gibi korunup restore edilmelidir. En önemlisi de bu çalışmalarını sürdüreceği bağımsız bir Türk Arkeoloji Enstitüsü kurulmalıdır.¹¹⁹

Anadolu Selçuklu sanatının az bilinen alanlarından birisi de ikonografidir. Dönemin yazılı kaynaklarını ve kültürünü yeterince izleyemediğimiz için süsleme programlarını oluşturan renk, figür, motif ve kompozisyonların gerçek anlamlarını bilemiyoruz. Bu konuda Semra Ögel'in çalışmaları önem taşımaktadır. Ögel, Selçuklu bezemesini, geometrinin yanında tasavvuf düşüncesinin de oluşturduğunu örnekleri ile açıklamıştır.¹²⁰

1970 sonrası sanat tarihimizin diğer dönemlerinde olduğu gibi, Anadolu Selçuklu sanatı yazımında kendi gözlemlerimizle kendi köklerimize bir yöneliş olduğunu söylemek mümkündür. Bunu G. Öney, M.O. Arık,¹²¹ D. Kuban gibi bilim adamlarımızın çalışmaları görüyoruz.¹²² D. Kuban kaynakları üzerindeki sorgulamaları bu doğrultuda sürdürmektedir.¹²³ Bu araştırma değer-

117 Sina Akşin, A. Ödekan vd., *Türkiye Tarihi I (Osmanlı Devletine Kadar Türkler)*, 9.bs. İstanbul, Cem Yayınevi, 2008, s. 363-497. Anadolu Selçuklu sanatının özetine yer veriliyor.

118 M. Akok, "Kayseri'de Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası ve Sahibiye Medresesi Röleve ve Mimarisi", *TAD*, 1968, c. XXVII/I, s. 133-184; a.mlf; "Konya'da Karatay Medresesi Röleve ve Mimarisi", *TAD*, 1969, c. XVIII/II, s. 5-28

119 Rüçhan Arık, "Türkiye'de Orta Çağ Arkeolojisi'nin Sorunları", *Antalya IV. Selçuklu Semineri*, Antalya, 1993, s. 5-10.

120 Semra Ögel, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, İstanbul, 1994.

121 R. Arık, M.O. Arık, *Anadolu Toprağının..*, İstanbul, 2007.

122 Anonim, *İslam Sanatında Türkler (Turkish Contribution to Islamic Arts)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1976.

123 D. Kuban, *Divriği Mucizesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999; a.mlf., *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul, 2002.

lendirmemizde sınırlı imkânlarla Türkiye’de oluşturulan Anadolu Selçuklu literatürü ele alınmaya çalışılmıştır. Orta Asya ve Büyük Selçuklu dünyası içinde zengin bir yabancı literatür bulunmaktadır. Küreselleşen dünyamızda Selçuklu’nun bütün insanları kucaklayan hoşgörüşü ve sanat anlayışından öğreneceğimiz çok şey bulunmaktadır. Her şeyin hızla değiştiği, tükendiği günümüzde Anadolu Selçuklu sanatının günümüze kalan sanat eserlerini özgün halleriyle koruyup yaşatmalıyız. Bu sanat eserlerinin verdiği mesajları anlayabilmek içinde bu alandaki çalışmalarımızı derinleştirmeliyiz.

Anadolu Selçuklu Sanatı Literatürü

Haşim KARPUZ

Özet

Selçuklular Anadolu’yu fethettikten sonra burada zengin bir kültür ve sanat ortamı yaratılar bu araştırmada başta mimari yapılar olmak üzere resim, heykel, çini, seramik, halı gibi sanat alanlarında yapılan yayımlar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Metinde ortaya konan değişik literatür örnekleri gruplandırılmış, kısaca tanıtilerak önemli örneklere atıflar yapılmıştır. Sonuçta 1970 sonrası, Anadolu Selçuklu sanatı konusundaki yayımların arttığı, yabancı literatürün yanında zengin bir yerli literatürün ortaya çıktığı belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Literatür, Anadolu Selçuklu Mimarlığı, Mimari Süsleme, Çini, Seramik ve Halı

The Anatolian Seljuk Art Literature

Haşim KARPUZ

Abstract

Following their conquest of Anatolia, the Seljuks created a rich cultural and artistic environment. This study aims to evaluate the available publications on art, sculpture, tiles, ceramics and carpet with a particular focus on architectural monuments. Varied literature samples laid out in the text have been grouped and the more significant ones have been brought to focus. Consequently the increasing number of publications on the arts of Anatolian Seljuks especially within the domain of domestic literature has been noted.

Keywords: Literature, Anatolian Seljukian Architecture, Architectural Decoration, Tile, Ceramics and Carpet